

CEMÂLÎ DİVANI'NDA MİTOLOJİK VE EFSANEVİ ŞAHSİYETLER

Mythological And Legendary Figures in Cemâlî's Divan

Emine Feyza DOĞAN¹

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı ABD, ozsarikaya32fezya@gmail.com, orcid.org/0009-0005-4327-0064.

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 17.02.2024
Kabul/Accepted: 18.04.2024

DOI:10.20322/littera.1438320

Anahtar Kelimeler

Cemâlî Divanı, mitoloji, efsanevi kahramanlar.

ÖZ

Klâsik Türk edebiyatında mitolojik ve efsanevi şahsiyetler; daha çok memduhu övmek, dünyanın geçiciliğini anlatmak, kahramanlıkları çeşitli imgelerle ortaya koymak, aşk hikâyelerini ölümsüz kılmak gibi konular ekseninde ele alınmıştır. Klâsik Türk edebiyatının ana kaynaklarından biri olması bakımından mitoloji, şairlerin kullandıkları imaj ve sembol dünyasını genişletmiş, mazmunları çeşitlendirmiş, anlamı kuvvetlendirmiş ve anlatımı zenginleştirmiştir. On beşinci yüzyıl şairlerinden olan Cemâlî, divanında mitolojik ve efsanevi şahsiyetlere yer verirken, diğer şairler gibi divan edebiyatı geleneğine bağlı kalarak, Şehnâme'de geçen Acem kahramanlarından yararlanmıştır. Cemâlî'nin seçtiği bu kahramanlar "Acem" kahramanlar olarak bilinse de, başka kültür ve medeniyetlerde bu kahramanlara farklı şekillerde yer verildiğini görmek mümkündür. Örneğin Rüstem'in Çin de Yao, Yunan da Persee ve Herkül'ün bir sembolü olarak görülmesi bu sebeptir. Klâsik Türk edebiyatında yer alan efsanevi ve mitolojik şahsiyetlerin mensup olduğu Doğu ve Batı medeniyetleri arasında: Türk, Arap, Fars, Moğol, Çin, Yunan, Ermeni, Roma, Mısır, Sümer, Firik, Fenike, İskandinav ve Anadolu'da yaşamış kadim medeniyetler sayılabilir. Cemâlî divanında ise Acem kahramanların dışında farklı medeniyetlere mensup mitolojik, efsanevi ve aşk hikâyelerinin kahramanı olan şahsiyetlere de yer verilmiştir. Bu çalışmada Cemâlî'nin hayatı ve eserleri hakkında kısaca bilgi verilmiş ardından divanında yer alan mitolojik ve efsanevi şahsiyetler; "Acem Kaynaklı Şahsiyetler", "Dini ve Mitolojik Şahsiyetler", "Aşk Hikâyelerinin Kahramanı Olan Şahsiyetler" olmak üzere üç başlık altında incelenmeye çalışılmıştır.

ABSTRACT

In Classical Turkish literature, mythological and legendary figures were mostly dealt with on the axis of subjects such as praising the sovereign, explaining the transience of the world, revealing heroism with various images, and making love stories immortal. As one of the main sources of Classical Turkish literature, mythology has expanded the world of images and symbols used by poets, diversified the mazmuns, strengthened the meaning and enriched the narrative. Cemâlî, one of the fifteenth-century poets, utilized Persian heroes from the Shahnâme while including mythological and legendary figures in his divan, adhering to the tradition of divan literature like other poets. Although these heroes chosen by Cemâlî are known as "Persian" heroes, it is possible to see that other cultures and civilizations use these heroes in different ways. This is why, for example, Rustem is seen as a symbol of Yao in China, Persee and Hercules in Greece. Among the Eastern and Western civilizations to which the legendary and mythological figures in Classical Turkish literature belong: Turkish, Arabic, Persian, Mongolian, Chinese, Greek, Armenian, Roman, Egyptian, Sumerian, Phoenician, Phoenician, Scandinavian and Anatolian civilizations. In Cemâlî's divan, in addition to Persian heroes, mythological, legendary and love story heroes from different civilizations are also included. In this study, brief information about Cemâlî's life and works is given and then the mythological and legendary figures in his divan are discussed.

Keywords

Cemali's Divan, mythology, legendary heroes.

Atıf/Citation: Doğan, E. F. (2024), "Cemâli Divanı'nda Mitolojik ve Efsanevi Şahsiyetler", *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 10/2, 229-242.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Emine Feyza DOĞAN, ozsarikaya32fezya@gmail.com

GİRİŞ

Klâsik Türk edebiyatı hem içinde taşıdığı muhteva ve mazmunlar hem de istifade ettiği kaynaklar bakımından oldukça zengindir. Klâsik Türk edebiyatının yararlandığı kaynakların başında temel olarak İslam dini, ayetler, hadisler, tarihi olaylar, kişiler, din ve tasavvuf öğretisi gelmektedir. Bu temel kaynakların yanında zaman içinde klâsik Türk edebiyatının daha da zenginleşmesine katkı sağlayan çeşitli kaynaklar ortaya çıkmıştır. Bu kaynaklardan biri de mitolojidir. Mitoloji "Bir millete ait efsanelerin tümünü içine alan ve onları bir düzen içinde, sistemli bir şekilde inceleyen bilim" olarak tanımlanmıştır (Karataş, 2001: 290).

Mitoloji, birçok kültür ve medeniyetin muhayyilesine kazınmış olan efsanevi anlatıların uzun süreçleri takip ettiği imgeler ve semboller bütünü olarak düşünülebilir. İnsanlığın ilk devirlerinde oluşturulan bu mitler, nesiller boyunca aktarılmış ve en nihayetinde yazıya geçirilerek büyük değişimlere uğramıştır (Tökel, 1998: 12). Bu süreç içerisinde edebiyat, mitolojiden derinden etkilenerek gelişen bir sanat dalı haline gelmiştir. Zaman içinde mitoloji başta destanlar, masallar, efsaneler olmak üzere edebiyatın birçok alanı ile temas etmiştir. Klâsik Türk edebiyatıyla temas eden mitoloji, divan şairinin mazmunlarını çeşitlendirirken anlamı kuvvetlendirmiş ve anlatımı zenginleştirmiştir.

Klâsik Türk edebiyatında efsanevi kahramanlardan pek çoğunun yer aldığı Şeh-nâme, klâsik Türk edebiyatı şairlerinin sıklıkla başvurduğu bir eser konumundadır. Firdevsî, bu eseri meydana getirirken seçtiği kişilere nasıl olağanüstü özellikler yüklemişse klâsik Türk edebiyatı şairi de aynı şekilde bu özellikleri memduhuna yüklemiş ve onu mitolojik ve efsanevi şahsiyetlerden daha üstün bir konuma getirmek için Şeh-nâme'den yararlanmıştır (Gültekin, 2013: 250). Buradan hareketle memduhunu daha üstün bir konuma getirmek isteyen şair, mitolojik şahsiyetleri aslında bir kıyas unsuru olarak kullanmıştır. Bunun yanında klâsik Türk edebiyatı şairlerinden Cemâlî, eserinde mitolojik şahsiyetlere yer vererek hem dünyanın geçiciliğine değinmiş hem de tacın ve tahtın bâkî kalmadığını dile getirmiştir. Bunu yaparken birçok edebî sanata başvurmuştur. Özellikle telmih ve teşbih sanatlarıyla kahramanlıkları örnek göstermiş, efsanevi olayları da hatırlatmıştır. Efsanevi aşk hikâyelerini ölümsüz kılmak isteyen şair, yine mitolojinin zenginliğinden yararlanmıştır.

Klâsik Türk edebiyatında yer alan efsanevi ve mitolojik şahsiyetler ve bu şahsiyetlerin mensup olduğu medeniyetler oldukça geniştir. Bilinen Türk, Arap, Fars gibi milletlerin yanı sıra Moğol, Çin, Yunan ve Ermeni kökene sahip olan birçok mitolojik şahsiyetle de karşılaşılabilir (Yekbaş, 2010: 283). Yekbaş'a göre, klâsik Türk edebiyatının şahıslar dünyasının çeşitliliğinin ve zenginliğinin temel sebepleri arasında tarihî sürecin ve kültürel aktarımların önemli bir yeri vardır. Klâsik Türk edebiyatı büyük ölçüde Şeh-nâme etrafında şekillenmişse de şahıslar bağlamında bakıldığında yalnız İran kültürünün değil, birçok kültür ve medeniyetin divan edebiyatına kaynaklık ettiği görülmektedir (2010: 298). "Devletlerin kendine ait mitolojik ve efsanevi rivayetlerini toplaması geleneği, Firdevsî'den önce de vardır. Firdevsî, bu çok az kullanılan geleneği Şeh-nâme ile büyük bir üne kavuşturmuştur (Gültekin, 2013: 241)."

Bu çalışmada önce Cemâlî'nin hayatı ve eserleri hakkında kısaca bilgi verilecek ardından Cemâlî Divân'ında geçen efsanevi ve mitolojik şahsiyetler ortaya konularak, şiirde mitlerin nasıl bir bağlamda kullanıldığına dikkat çekilecektir.

Cemâlî Hayatı ve Eserleri

Cemâlî'nin hayatı hakkındaki bilgilere, onun Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin mesnevisine yazdığı zeylden ulaşılmaktadır. Bu zeyle göre Fatih Sultan Mehmet döneminde yaşayan Cemâlî'nin asıl adı Bayezid'dir. Babasının adı Mustafa, dedesinin ise Ahmed-i Tercâmanî'dir (Horata, 1991: 59). Hüsrev ü Şirin zeylinin başlığına bakılırsa Cemâlî, büyük olasılıkla Karamanlıdır. Tahminen 1410/1412 yıllarında doğmuş ve dayısı olan Şeyhî'nin yanında yetişmiştir. Bursa'daki bazı kitâbelerde yer alan beyitlerinden, onun hayatının bir kısmının burada geçtiği anlaşılmaktadır. Latifi tezkiresine göre, Fatih Sultan Mehmet devrinde İstanbul'a gelmiştir. Divânının sonunda yer alan mesneviden, 1478'de Fatih Sultan Mehmet ile Arnavutluk Seferine katıldığı anlaşılmaktadır. Latifi tezkiresine göre, divânını 1478'den sonra tamamlamış olabileceği düşünülmektedir. Ölüm tarihi tam olarak bilinmemektedir. Bursalı Mehmet Tahir, mezarının Edirnekapı dışında Emir Buhârî Tekkesi yakınında bulunduğunu belirtir (M. Tahir, 1972: 66-67).

Cemâlî'nin kaleme aldığı eserler şöyledir:

1. Divan: Divân'da on dört kaside, methiye niteliğinde on kıt'a-i kebire, sekiz kıt'a, yedi beyit, iki müstezad ve elli iki gazel yer almaktadır (Derdiyok, 1998: 92).
2. Hümâ ve Hümâyûn: Gülşen-i Uşşâk olarak da bilinen mesnevi, II. Murad adına 1446'da telif edilmiştir. Bu eserin II. Murad adına yazıldığı hem mukaddimeden hem de Miftâhu'l-ferec adlı eserin mukaddimesinden anlaşılmaktadır (Demirtaş, 1951: 194). Mesnevi, 4593 beyitten ve üç bölümden meydana gelmektedir. Aruzun remel bahriyle yazılan mesnevi, Arap Hanı Menûşek'in oğlu Hümâ ile Çin padişahının kızı Hümâyûn'un aşk hikâyesini anlatmaktadır (Horata, 1993: 281-287).
3. Miftâhu'l-ferec: Fatih Sultan Mehmet'e ithaf edilen eser tasavvufî bir mahiyet taşımaktadır (Demirtaş, 1951: 196). 4600 beyit civarında olan eser, mesnevî tarzında aruzun remel bahriyle yazılmıştır. İstanbul Üniversitesi, Üsküdar ve Berlin Kütüphanelerinde olmak üzere bilinen üç yazma nüshası vardır (Derdiyok, 1988: 32-35).
4. er-Risâletü'l-acîbe fî's-sanâyi' ve'l-bedâyi': Cemâlî'nin Fatih Sultan Mehmet'e sunduğu övgü niteliği taşıyan, manzum bir risaledir. Bu risale ilginç sanatları içermesi bakımından dikkat çekicidir (Derdiyok, 1998: 36-37). Tek nüshası Cambridge Üniversite Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bu nüshada müellifin adı "Cemâlî el-Fakîh" şeklinde kayıtlıdır. Bu eser, Cemâlî'nin Miftâhu'l-ferec'de "her iki beytinden hurûf alındığında bir beyit olduğu, acayip sanatların toplandığı, Türkçesinden Farsça, Farsçasından da Arapça ibareler çıkarıldığını" söylediği kaside olması çok muhtemeldir (Kut, 1993: 316-317).
5. Risâle: Cemâlî bu risaleden, Miftâhu'l-ferec'de bahseder. Bazı sözlerinden medih anlaşıldığı halde aslında zem olduğunu, bazılarının da bunun tersi olduğunu söyler ki burada "zem bimâ yüşbihü'l-medh" denilen bedî sanatı söz konusudur (Kut, 1993: 316-317).

Cemâlî Divanı, efsanevî ve mitolojik şahsiyetlere yer vermesi bakımından iyi bir örnektir. Cemâlî divânında geçen efsanevî ve mitolojik şahsiyetler “Acem Kaynaklı Şahsiyetler” başta olmak üzere “Dinî ve Mitolojik Şahsiyetler”, “Aşk Hikâyelerinin Kahramanı Olan Şahsiyetler” olmak üzere üç grupta ele alınmıştır.

1. Acem Kaynaklı Şahsiyetler

Dârâ

Ekber ve Keykûbâd olarak da bilinen Dârâ, Keyâniyân'dan dokuzuncu ve sonuncu hükümdardır. İskender'le yaptığı savaşlarla, taht ve tacıyla Klâsik Türk edebiyatında adından sıklıkla bahsedilen bir şahsiyet olmuştur. (Onay, 2021: 28). Cemâlî divanında ise Dârâ sembolüyle dünyanın geçiciliğine ve dünya mücadelesinin bitmeyeceğine buna da ömrün yetmeyeceğine değinilmiştir. İskender ile Dârâ'nın birlikte kullanıldığı yerlerde birlikte yaptıkları savaşlara telmih yapılmış, İskender'in galip gelmesine değinilmiştir:

Sen devrile bu dârî medârün ola sanma

Dârâ dahî olsan ecel itmez çü müdara (Cemâlî, K:11/30)

Sen zamanla bu mücadelenin dönüp biteceğini sanma. Çünkü sen Dârâ dahî olsan bu dost gibi görünen, güler yüzle seni idare eden, bu dünya mücadelesinin bittiğini görmeye senin ömrün yetmez.

Şair memduhuna seslenerek, elbet sen de günün birinde Dârâ gibi tacından ve tahtından olursun diyerek hem dünyanın geçiciliğini vurgular hem de dünya mücadelesinin bitmeyeceğini söyler.

Zihî Sikender ü Dârâ ki dâr-ı İslamun

Sa'âdetinde olupdur medâr-ı feth ü zafer (Cemâlî, K:6/21)

Ne hoş ki! İslam yurdunun İskenderi ve Dârâsı, fetih ve zaferin dönüşünün vesilesi ve saadeti olmuştur.

Sultân-ı heft-kişver ferruh-ruh u zafer-fer

Hakan-ı der-Sikender Dârâ-medâr-ı devran (Cemâlî, K:18/10)

Ruhu mübarek olan yedi ülkenin sultanı aydınlık zaferlere sahiptir. İskender'in hakanlığı devrine vesile olan Dârâ'dır. Bu beyitte İskender ile Dârâ arasında geçen savaşa ve bu savaşı İskender'in kazanmasına işaret edilmiştir.

İskender

İskender-nâmelerdeki anlatılara göre tarihte iki İskender vardır:

“Birine Büyük İskender denir. Asıl İskender-i Zülkarneyn budur. Hem peygamber hem padişah olmuştur. Kur'an'da da ismi geçer. Âb-ı hayatı bulmak için Hızır'la beraber zulûmata giden İskender'in bu olması gerekir. Diğeri Makedonya hükümdarı olan Filip'in oğlu İskender'dir. Buna da Zülkarneyn derler. İran'ı baştan başa zapt etmiştir (Levent, 2021: 154).”

Klâsik Türk edebiyatında İskender'in, Ye'cüc ve Me'cüc kavmiyle mücadelesi ve bunun sonucunda “Sedd-i İskender”in yapılması da şiirlere konu edilir. İskender'le ilgili efsanelerden biri “Âyine-i İskender”dir. Bu

efsaneye göre İskender'in aynası, çok uzaktaki gemileri görüp yakabilir. İskender, Klâsik Türk edebiyatında bu sebeple birçok yeri feth etmesi bakımından ele alınır (Pala, 2018: 237).

Huceste-tâlî ü ferruh-ruh u Sikenderdür

Sa'îd-ahter ü sahib-vakâr-ı feth ü zafer (Cemâlî, K:6/12)

Bahtı uğurlu ve ruhu mübarek olan İskender'dir. Yıldızı uğurlu ve ağırbaşlılığı ile bilinen fetih ve zafer sahibi odur.

Âb-ı hayvânile sun iy sâkî-yi sîmîn-beden

Câm-ı İskender ki ger meyyit içerse ola hayy (Cemâlî, G:51/3)

Ey saki! Gümüşe benzeyen bedeni, ölümsüzlük suyu ile birlikte sun. İskender'in kadehi ki eğer ölü içerse dahi diri ve canlı olur. Bu beyitte İskender'in Hızır ile ölümsüzlük suyunu aramasına bir telmih yapılmıştır. Beden gümüşe benzetilerek teşbih sanatına başvurulmuştur.

Hazret-i Sultân-ı 'âdil-dil Muhammed Hân gibi

Bir Tehemten-ten muzaffer-fer Sikender-der mi var (Cemâlî, G:37/6)

Hz. Muhammed Han gibi gönlü âdil bir sultan, iri vücutlu boylu poslu bir ten, parlak zafer kazanan inci gibi İskender mi var?

Bu beyitte şair, İskender'in hükümdarlığı övmüş bunu yaparken de teşbih sanatına başvurmuştur.

Hızr olmaga Cemâlî câm-ı cihân-nümâdan

Bezm-i Sikenderîde nûş eyle âb-ı hayvan (Cemâlî, K:18/15)

Cemâlî, Hızır gibi olmak için dünyayı gösteren kadehten Hızır'ın yerini bul. İskender'in meclisinden ölümsüzlük suyunu iç.

Şair, beyitte kendini soyutlayarak tecrid sanatına başvurmuştur. Şair, Hızır olmak için İskender'in meclisinde cihanı gösteren kadehten Hızır'ı bulmalı ve ölümsüzlük suyunu içmelidir.

Binâ idüp leb-i deryâda Sedd-i İskender

Giderdi fitne-i Ye'cûci şöyle k'itdi heba (Cemâlî, K:9/31)

İskender seddini deniz kenarına inşa edip, şöyle ki Yecüc'ün fitnessini onu heba ederek giderdi.

Bu beyitte şair, İskender'in seddinden bahseder. Bu seddin yapılması ile Yecüc ve Mecüc kavmiyle olan mücadele sona ermiştir. Yecüc'ün fitnessi ortadan kalkmıştır.

Zâl ve Rüstem

Zâl, saç, kaş ve kirpiği beyaz olarak dünyaya gelmiş bir şahsiyettir. Bu yüzden de uğur sayılmayarak bir dağa atılmış ve orada Simurg kuşu tarafından büyütülmüştür. Babasının oğlunu dağa bırakıp başına bir macera açmasından dolayı Simurg ona Zend'in Destanı adını vermiştir. Babası da saçının beyazlığından dolayı ona Zâl-i

Zer adını vermiştir. Simurg tarafından Zâl'e kanadından bir tüy verilmiştir. Bu tüy sayesinde ne zaman yardıma ihtiyacı olsa Simurg onun yanında olacaktır (Firdevsî, 1995: 210-212).

Rüstem, bütün dünya mitolojik anlatılarda örneği olan, olağanüstü bir doğumla doğduğundan çeşitli esrarengiz yetenekleri olan bir şahsiyettir. O, et ve kemikten oluşan canlılarla savaştığı gibi görünmeyen yaratıklarla da savaşır. Kimseye nasip olmayan efsanevi güçleriyle, yenilmez bir kişiliğe sahiptir (Tökel, 1998: 260). Çin mitolojisinde Rüstem'in sembolü Yao, Yunan mitolojisinde ise yenilmezliği ile Persee, olağan üstü işler başarması bakımından ise Herkül, Rüstem'in sembolü olarak görülmüştür (Tökel, 1998: 260).

Ol şeh-i ferruh-ruh u 'âlfî- 'alem kim kem kuli

Düşmeni kahr itmegiçün Zâl ü Rüstemdür yine (Cemâlî, G:5/7)

O şah ki ruhu mübarek olan cümle âlemin eksik kuludur. Yine düşmanı kahretmek için Zâl ve Rüstemdür.

Bu beyitte Zâl ve Rüstemin kahramanlıkları ortaya koyulmuştur.

'Asâ-yı 'izzeti çevgân-ı cûdidur gûyâ

Ki oldı himmeti meydân-ı lutfâ Rüstem-i Zâl (Cemâlî, K.K:22/26)

Güya ikramı asası, cömertliği de değneğidir. Zâl ve Rüstem'in lütuf meydanına öyle yardımı oldu ki!

Zâl ve Rüstem kahramanlıklarının yanı sıra ikram ve cömertlikleriyle de anılmışlardır.

Eline nîze-i ser-tîz alursa ya çevgân

Nazîr-i Rüstem-i Destân u Zâl olur güya (Cemâlî, K:9/34)

Eline keskin başlı mızrağı ya da değneği alırsa, güya Zâl ve Destan'ın Rüstem'ine benzer olur.

Şair memduhuna seslenerek, eline keskin başlı mızrağı ya da değneği almasıyla Zal, Destan ve Rüstem gibi bir kahraman olacağını söyler. Destân ismi Simurg kuşunun Zâl'e verdiği bir lakaptır. Rüstem ise Zâl'in oğludur.

Çün feth-i bâb leşkerinün pâdişâhısın

Bâbunda bende Rüstem ü Destân u Zâl ola (Cemâlî, K:7/6)

Çünkü sen fetih kapısının askerlerinin padişahısın, kapında Rüstem, Destân ve Zâl kul olsun.

Şair, burada memduhunu över, Acem kahramanlarını da padişahın kapısında kul eyleyerek küçümser ve irsal-i mesel sanatına başvurur. Cemâlî'nin divanında Rüstem ve Zâl daima birlikte kahramanlıkları sebebiyle anılmışlardır.

Behmen ve Behrâm

“Yunanca bir kelime olan Behmen, Zerdüşt inancısında “altı büyük melekler” olarak kabul edilen “İmşâspendler”in birincisidir (Yıldırım, 2021: 86).” Behmen, iyi düşüncenin temsilcisi durumundadır. İran hükümdarlarından İsfendiyâr'ın oğlu Behmene de bu meleğin adından uğur alması için böyle bir ismin verildiği düşünülmektedir (Yıldırım, 2021: 86).

Şehnâme'ye göre Geşvat oğlu Gûderz'in oğlu Behram, kılıç eri bir yiğittir. Üzerinde dağ keçisi resmi bulunan bayrak da ona aittir (Firdevsî, 1995: 395).

Tan mîdur emrine olsa Behmen ü Behrâm râm

K'ol şehün Kistrâ vü Dârâ bende-i femandur (Cemâlî, K:13/5)

Şair memduhunu övmek için, "Behmen ve Behram emrine boyun eğse yeri midir?" diye sormaktadır. Kistrâ ve Dârâ ki o şahın fermanın kölesidir.

İsa Işık'a göre "Behram" ismi divanlarda üç farklı bağlamda kullanılmaktadır. Bunlar: 1.Behrâm-ı Gûr: Saltanat ve Ölüm 2.Şair, Patron ve Behrâm 3. Behrâm: Merih Yıldızı'dır (Işık, 2013: 879). Cemâlî Divanı'nda ise Behram adının ikinci grupta değerlendirildiği görülmektedir. Patron ve Behram ilişkisi içinde, Memduh övülürken ona Kistrâ ve Dârâ'nın dahi kul köle olduğu buna rağmen memduhun daha fazlasını istediği görülür. Behmen gibi kahraman bir şahsiyet dahi ona boyun eğmelidir. Çünkü bu memduhun saltanatını daha da güçlendirecek, Behram ve onun gibiler ise küçümsenecektir.

İsfendiyâr

Keyâniyan'dan Güştasb'ın oğludur. İranlılarca büyük kahraman, Yunanlılarca büyük hükümdardı. Milattan 549 yıl önce Rüstem ile yaptığı savaşta vefat etmiştir. İsfendiyâr'ın lakabı "Rûyîn-ten"dir. Tunç bedenli anlamına gelir (Onay, 2021: 29).

Diyâr içinde n'ola kılsa Zâl ü Rüstemlik

Ki kem kulu durur İsfendiyâr-ı feth ü zafer (Cemâlî, K:6/25)

Ne olur diyâr içinde Zâl ve Rüstemlik eylese, İsfendiyâr ki fetih ve zaferin kusurlu bir kuludur.

Bu beyitte İsfendiyâr'ın da tıpkı Zâl ve Rüstem gibi kahramanlığı ile anılması gerektiği dile getirilmiştir. Fakat İsfendiyâr'ın Rüstem ile yaptığı savaşta ölmesi, onu fetih ve zaferin eksik ve kusurlu bir kulu haline getirmiştir.

Cemşit

Büyük padişah anlamına gelen Cemşit'in asıl adı Cem'dir. "Şit" sonradan ilave edilmiş olup ışık demektir. Cemşit adının efsanesi ise şöyledir:

"Cem bir gün Azerbaycan memleketine gelip birkaç gün kalmış. Yüksek bir yerde mücevherlerle süslü bir taht kurdurmuş; kendi de başına mücevher taç giyip tahta oturmuş. Güneş doğup da ziyası taç ve tahtına isabet edince öyle bir parlaklık hasıl olmuş ki, görenler hayran olmuşlar ve bundan dolayı "Şit" kelimesini ekleyerek "Cemşit" demişler (Levend, 2021: 151)."

Şarabın icadı, nevrüz günü, sene başı da Cemşit'e dayandırılmıştır (Levend, 2021: 151).

Lebleri yâdına ol yârün içilsün câm-ı Cem

Def tutup keffinde mutrib nâle kılsun nûn u yî (Cemâlî, G:45/2)

O yârin dudaklarının hatrına Cem'in şarabı içilsin, mutrip avucuyla def tutsun nun ve ye harfleri inlesin. Bu beyitte Cem'in kadehi renk ve sarhoşluk vermesi bakımından sevgilinin dudaklarına benzetilmiştir.

Gidüp gam meclisümüz tola şâdî

Müdam ola çü câm-ı Cem bizümle (Cemâlî, G:10/2)

Gam meclisimiz gidip sevinçle dolsun, bu da devamlı olsun çünkü Cem'in kadehi bizimle.

Şimdi kim sahn-ı çemende lâle câm-ı Cem tutar

Hurrem ol cândur ki gönlin câmile hurrem tutar (Cemâlî, G:8/1)

Lale, şimdi çemenin ortasında Cem'in kadehini kim tutar? O sevinçli candır ki, gönlünü şarap ile şen tutar. Bu beyitte lale ile şarap kadehi arasında bir ilgi kurulmuştur. Lalenin içindeki siyahımsı nokta ile şarabın rengi arasındaki benzerlik de dikkat çekicidir.

Mey safâsı eylemişdür sūfiyi sâfi-mizac

Tutduğu halvetde câm-ı meclis-i Cemdür yine (Cemâlî, G:5/5)

Temiz ve saf olan mizaç, tasavvuf ehlerinden olan sufilere mey safâsı eylemiştir. Halvette tuttuğu şarap yine Cem'in meclisinin kadehinin şarabıdır.

Bu beyitte tasavvufî bir derinlik bulunmaktadır. Burada saf mizaçlı olan sufilerin gönlünü şen eyleyen şarap aslında ilahî aşk şarabıdır. Buradaki halvet de kul ile Allah arasında olan bağıdır. Bu bağı sağlayan da ilahî aşk şarabıdır. Yahut şair, bu şarap meclisini Cem'in şarabı icadına mı yoksa aşk, Cem'in kadehine mi bağlamaktadır? İşte bu da konun farklı bir boyutudur.

Cemâlî divanında, Cemşit karşımıza şarabı icat eden bir kimse olarak çıkar. Onun şarap meclisi ve "câm-ı Cem" olarak bilinen kadehi oldukça meşhurdur. Bu kadeh, kimi zaman laleye kimi zaman da sevgilinin dudaklarına teşbih olunmuştur.

Feridun

Feridun, Pişdâdiyân sülâlesinin altıncı hükümdarıdır. Dahhâk'ın öldürülmesinin ardından tahta geçmiştir. Feridun, ihtiyarlığında ülkeyi üç oğlu arasında pay etmiştir. Turanı Tur'a, Arap ülkesini Selm'e, İran'ı da İrec'e vermiştir. İrec'i kıskanan Tur ile Selm onu öldürmüştür. Daha sonra Feridun'da İrec'in torunu Minuçehr'i kendisine veliaht olarak seçmiştir. Klâsik Türk edebiyatında Feridun, bir adalet timsali olarak görülmüştür (Pala, 2018: 153). Feridun'un ülkeyi pay etmesi durumu ile Hz. Nuh'un üç oğluna dünyayı bölüşürmesi arasında benzerlikler vardır.

"Nuh peygamberin oğlu Ham Afrika ırkının, Sam Rum ve Batı ırkının, küçük oğlu Yafes'de Doğu Asya ırkının ataları olmuştur (Tökel, 174)."

Bir babanın üç oğluna dünyayı taksim etme motifi Yunan ve Roma mitolojilerinde de görülmektedir. Kronos oğlu Zeus'a yenilince, Zeus evreni üç kardeşi arasında bölüşür (Tökel, 1998: 174). İrec'in kardeşleri tarafından kıskanılması ve öldürülmek istenmesi ise Hz. Yusuf kıssasını akla getirmektedir. (Tökel, 1998: 175).

Şâh-ı 'âdil-dil Sikender-der Ferîdün-fer k'anun

Bendesidür ger cihânun kayser ü hâkanıdur (Cemâlî, K:13/42)

Gönlü adil ve inci tanesi gibi değerli olan şah İskender'dir. Onun gibi aydınlığı ve adaleti ile meşhur olan diğer bir kişi de Feridun'dur. O cihanın hem kulu hem de hükümdar ve hakanıdır.

Bu beyitte Feridun adaleti ve hükümdarlığı ile anılmaktadır.

2. Dinî ve Mitolojik Şahsiyetler

Hızır

Âb-ı hayât içip ölümsüzlüğe kavuşan kişidir. Hızır, kelime anlamı olarak “yeşillik, yeşerme, tazelik” gibi anlamlara gelir. Bu sebeple onun geçtiği yerlerin yeşillendiği düşünülür (Pala, 2018: 204-205). Klâsik Türk edebiyatında, Hızır imgesi genellikle ab-ı hayat, İskender, ebediyet, zulümât, gemi, deniz gibi unsurlara birlikte kullanılır. Bu unsurlarla beraber kullanılmasının sebebi ise Hz. Hızır ile İskender arasında geçen ölümsüzlük suyuna kavuşma rivayetinden kaynaklıdır. Aynı zamanda divan şairi, anlam çeşitliliğini ve derinliğini sağlamak için Hızır'ın tasavvufla olan ilgisinden de yararlanmıştı (İpek, 2022: 62).

Hızır'ın bazı medeniyetlerdeki sembolik ve mitolojik karşılıkları şöyledir: Sümerler de ölümsüzlüğüyle efsanevi olan Dumuzi adlı bir tanrı, Mısırlılar da ise hem feyiz ve bereketin sembolü olan hem de parçalanıp yeniden doğmasıyla Osiris, Firikler de Atys, Fenike ve daha sonra Yunanlılar da Adonis, İskandinavlar da ise izdivaç ve bereket tanrısı olan Frey'dir (Güngör, 1956: 68-71).

Lebinün zezemini içmege cân irdi lebe

Ya'ni bu Hızır ol çeşme-i hayvân olısar (Cemâlî, G:38/10)

Dudaklarının zezemini içmekle, dudağa can geldi. Yani Hızır, bu ölümsüzlük suyunun çeşmesinden o ölümsüzlük suyunu içmiş olacak.

Bu beyitte sevgilinin dudakları bir çeşmeye benzetilmiştir. Lakin bu çeşme sıradan bir çeşme değildir. İçeni diriltmekte ve ölümsüzlüğe kavuşturmaktadır.

Varısa didüklerini 'âlemde Hızır ol yârdur

Uşda şâhid leblerinün çeşme-i hayvânıdur (Cemâlî, K:13/36)

Âlemde o Hızır'dır dediklerin varsa, o yardır. İşte şahit dudaklarının çeşmesi, ölümsüzlük suyudur. Burada sevgili, Hızır'a benzetilmiştir. Dudak çeşmeye benzetilirken söylenenler de ölümsüzlük suyuna benzetilerek bir ilgi kurulmuştur.

Mansur

Mansur, edebiyatta en çok darağacına asılması ve Ene'l Hak demesi itibariyle şöhret bulan bir şahsiyettir. İnancı uğruna her şeye göğüs germe ve bu uğurda ölmenin sembolü olarak bilinir (Pala, 2018: 186).

Bugün ki kişver-i 'işk içre olmuşam Mansûr

Hasûdî âteşe saldum rakîbî dâre didüm (Cemâlî, G:25/5)

Mansur, bugün ki aşk ülkesi içinde kalmışım. Kıskançlık içindeki rakibi ateşe saldım, vazife dedim. Mansur, aşk ülkesi içinde nasıl bir ateşte yandığını bilmeden rakibini de bir şüpheyle ateşe düşürmüş ve bunu kendisine vazife bilmıştır.

Lokman

“Hikmetle meşhur bir zat olup Kur’ân-ı Kerîm’de mezkûr olmakla nübüvvetine kail olanlar varsa da hakîm-i Rabbânî ve muvahhid bir zat olması ihtimali daha kavîdir (Onay, 2021: 251).” Hazreti Davud ile çağdaş olan Lokman, rivayete göre her derdin devasını bilen bir doktordu. Bütün otlar ona, hangi derdin dermanı olduğunu söylerdi (Onay, 2021: 251).

Bu 'ukdeleri hall idemez hikmet-i Lokmân

Bu sırları keşf eyleyemez mu'ciz-i 'îsâ (Cemâlî, K:4/11)

Lokman'ın hikmeti bu düğümleri açamaz. İsa'nın mucizeleri bu sırları keşfedemez.

Bu beyitte bazı sırların ve hikmetlerin sadece Allah'ın kudretinde olduğu anlaşılır. Bu sebeple de Lokman'ın hikmeti düğümleri çözmeye, İsa'nın mucizesi de bu sırları keşfe muktedir değildir. Bunlar yalnızca Allah'ın kudretinin tecellisi ile olur.

3. Aşk Hikâyelerinin Kahramanı Olan Şahsiyetler

Şîrîn ve Hüsrev

Şeyhî tarafından yazılan Hüsrev ü Şîrîn mesnevisine, Cemâlî'nin zeyl yazdığı bilinmektedir. Bu sebeptir ki Cemâlî içinde Hüsrev ü Şîrîn'in önemli bir yeri vardır.

“Sasani hükümdarlarından Hüzmüz Şah'ın oğlu, Hüsrev-i Pervîz'dir. Hüsrev bir gün Şîrîn'e âşık olur. Şîrîn de gittiği her yere Hüsrev'in resmini nakşeder. Bu hikâyede Şîrîn'e âşık olup, âşkından bî-sûtun dağına delen kişi de Ferhat'tır. Fakat Hüsrev, Şîrîn'in ile Ferhat'ın kavuşmasına izin vermez. Bu hikâye Hüsrev ile Şîrîn'in evlenmesi ile son bulur. Aşk ve kahramanlık maceralarının anlatıldığı bu hikâye ilk olarak Firdevsî'nin Şeh-nâme adlı eserinde yer almıştır (Menteş, 2017: 83-88).”

Şîrînligile gûşe-i bâbûnda Husrevâ

Meddâhunam niçe ki ecelden mecâl ola (Cemâlî, K:7/14)

Hüsrev şîrînlîği ile (Şîrîn'in) kapısının köşesinde, en çok sevgiliyi öven bir meddahtır. Nicedir ki ölümden baygın hale gelse de onu övmeye devam edecektir.

Şîrîn-lebüne irmezse Husrevi cânun

Kûh-ı gam ile zâr olısar şöyle ki Ferhâd (Cemâlî, G:50/2)

Senin Hüsrev'e benzeyen canın, dudağın şirinine eremezse şöyle ki Ferhat dağın gamı ile ağlayan olur.

Bu beyitte Sasaniyân sülalesinin padişahı olan Hüsrev, Şirin'in dudağına ermeli ve saadete kavuşmalıdır. Şirin'in dudağına erişemezse, Ferhat gibi dağları delse de ağlayan, üzülen bir kişi olacaktır. Şirin sözcüğünden hem şirin, tatlı olma anlamı hem de aşk hikâyesinin kahramanlarından olan Şirin anlaşılmaktadır. Burada tevriye sanatına başvurulmuştur.

Leylâ ve Mecnûn

Mecnûn, Leyla'nın aşkı ile yanıp tutuşan bir kişidir. Asıl adı Kays-ı Âmirî'dir. Klâsik Türk edebiyatında Leylâ ve Mecnûn olarak yazılan sayısız mesnevî onları adeta aşkın sembolü haline getirmiştir (Onay, 2021: 259).

Mecnûn ideli şöyle ki Leylâ gam-ı 'ışkun

Sûzumla yanar âteş ü derdümler yiler bâd (Cemâlî, G:50/6)

Leylâ aşkımin gamı, beni Mecnûn edeli şöyle ki; Rüzgâr derdimle eser, ateş acımla yanar.

Diğer şairlerde olduğu gibi Cemâlî'nin şiirlerinde de Mecnûn, Leylâ'nın aşkına düştükten sonra bu adı almıştır. Hafif esen o rüzgâr bile Mecnûn'nun derdini alevlendirmeye yetmektedir.

Vâmık ve Azrâ

Vâmık olağanüstü güzelliğe sahip olan bir kişidir. Azra da çok güzel bir kızdır. Azra'nın dadısı sayesinde Vâmık ve Azra birbirlerine âşık olurlar. Birbirlerine kavuşmak için çeşitli maceralar yaşarlar. Bu hikâyede, Vâmık'ın sırdaşı olarak da karşımıza Behmen çıkar (Pala, 2018: 471).

Zemâne Vâmık-ı 'Azrâ-yı gamden aldı murâd

Güşâde oldu çü sîmîn- 'izâr-ı feth ü zafer (Cemâlî, K:6/4)

Zaman, Vâmık ve Azra'nın hüznünden murat aldı. Çünkü yanağın zemini fetih ve zaferin şenliği oldu.

Bu beyitte zaman, murat almasıyla kişileştirilmiştir. Yanak hem sevincin hem de hüznün ortak noktasıdır. Vâmık ve Azra'nın hüznü en sonunda bir şenliğe dönüşmüştür. Şair, burada aynı zamanda tezat sanatına da başvurmuştur.

Yûsuf ve Zelihâ

Klâsik Türk edebiyatında, konusunu Kur'ân'dan alan ve kıssaların en güzeli olarak bilinen klâsik aşk mesnevisidir. Bu hikâyede âşık tipini Zelihâ, sevgili tipini ise Yusuf peygamber üstlenmiştir (Pala, 2018: 484-485).

'Azîz-i Mısır-ı dânişdür ki her gün âfitâb

Yûsuf-ı ikbâline hüsn-i Zelihâ gösterür (Cemâlî, K.K:20/25)

Her gün doğan güneş ki ilmin Mısır azizi olan Yusuf'tur. Geleceğin Yusuf'una Zeliha'nın güzelliğini gösterir.

Cemâlî, Hz. Yusuf'u her gün doğan güneş olarak tarif etmiştir. Güneşin her gün doğmasını Yusuf'un gelecekte Mısır'a sultan olmasına ve Hz. Yusuf'un mucizesiyle Zeliha'nın da eski güzelliğine tekrar kavuşmasına

bağlamıştır. Hüsn-i talil sanatına başvurmuştur. Hz. Yusuf ve Zeliha kıssasını hatırlatarak da telmih sanatından yararlanmıştı.

SONUÇ

Bu çalışmada Cemâlî'nin divanında yer alan, mitolojik ve efsanevî şahsiyetler verilen beyitler üzerinden belirlenmeye çalışılmıştır. Cemâlî'nin Divân'ında yer alan efsanevî ve mitolojik şahsiyetlerin büyük çoğunluğunu Acem kahramanları oluşturmaktadır. İlk grubu oluşturan *Acem Kaynaklı Şahsiyetler* arasında Dârâ, İskender, Zâl, Rüstem, Behmen ve Behram, İsfendiyar, Cemşid, Feridun gibi Şehnâme'de geçen kahramanlar yer almaktadır. İlk grupta daha çok kahramanlıkları, mücadeleleri ve icatları ile ele alınan kahramanlara değinilmiştir. Bu kahramanlar, Cemâlî tarafından daha çok memduhu övmek, kıyas unsuru olarak kullanılmak, telmih ve teşbih sanatları ile olay ve durumları akla getirmek, dünyanın geçiciliğini hatırlatmak gibi bağlamlar çevresinde kullanılmıştır. Mitolojik ve efsanevî şahsiyetlere daha çok kaside ve gazelerde rastlanmıştır. Kaside ve gazelerde daha çok rastlanmasının sebepleri arasında memduhu övmek, onun Acem kahramanlarından daha üstün olduğunu göstermek bazen de taht ve tacın onlara dahi kalmadığını hatırlatmak vardır.

İkinci grupta ise *Dini ve Mitolojik Şahsiyetler* yer almaktadır. Bu grupta Hızır, Mansur ve Lokman'dan bahsedilmiştir. Hızır, âb-ı hayatı içip ölümsüzlüğe kavuşmasıyla karşımıza çıkmaktadır. Cemâlî'nin şiirlerinde ölümsüzlük suyu, sevgilinin dudaklarındadır. Âşık da ölümsüzlüğe giden bu yolun sevgilinin dudaklarından geçtiğini inanır, ona kavuşmak arzusu içinde elinden geleni yapar. Mansur ise, zamanında "ene'l Hak" sözüyle şöhret bulmuş bir şahsiyettir. Cemâlî'nin divanında Mansur, yapması gereken bir vazifeyi yapmıştır. Rakiplerini de bir şüphe içerisinde bırakmıştır. Lokman ise hekimliğin piri olarak karşımıza çıkan bir şahsiyettir. Cemâlî'nin şiirlerinde, Lokman'ın dahi ilminin yetemeyeceği durumların olduğundan, bazı düğümlerin yalnızca Allah'ın kudreti ile çözülebileceğinden bahsedilmiştir.

Üçüncü grup *Aşk Hikâyelerinin Kahramanı Olan Şahsiyetler*'dir. Bu grupta Şîrîn ve Hüsrev, Leylâ ve Mecnûn, Vâmık ve Azrâ, Yûsuf ve Zelîhâ yer almaktadır. Cemâlî Divân'ında, meşhur aşk hikâyelerinin kahramanları verilen örnekler üzerinden ele alınmıştır.

Cemâlî Divân'ında yer alan mitolojik ve efsanevî şahsiyetler incelendiğinde şahıslar dünyasının oldukça zengin olduğu görülmüştür. Fakat mitolojik şahsiyetlerin geçtiği beyitlerin azlığı dikkat çekmektedir. Bu da gösterir ki; Cemâlî mitolojik şahsiyetlere başvururken içinde bulunduğu kültürel çevrenin etkisiyle, klâsik Türk edebiyatı geleneği içinde muhayyilesine kaydettiği aktarımlardan yararlanmıştı. Cemâlî Divân'ında geçen efsanevî ve mitolojik şahsiyetler incelendiğinde, Cemâlî'nin daha çok Acem kökenli şahsiyetlerden yararlandığı tespit edilmiştir. Bu da 15. asırda, Fars mitolojisinin divan şiirini ve şairini oldukça etkilediğinin bir göstergesidir. Mitolojik öğeler, diğer klâsik Türk edebiyatı şairlerinde olduğu gibi Cemâlî'nin divanında da mazmunları çeşitlendirmiş, anlamı kuvvetlendirmiş ve anlatımı zenginleştirmiştir.

Bu çalışmada Cemâlî Divân'ında geçen efsanevî ve mitolojik şahsiyetlerin hangi bağlamlarda kullanıldığına dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- Bursalı Mehmet Tahir (1972). *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Meral Yayınevi.
- Demirtaş, Faruk Kadri (1951). "Fatih Devri Şairlerinden Cemâlî ve Eserleri". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. (3): 189-213.
- Derdiyok, Çetin (1988). *Cemâlî Dîvânı İnceleme-Metin*. Yüksek Lisans Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi.
- Firdevsi (1995). *Şehnâme I-III*. çev. Necati Lugal-Kenan Akyüz. İstanbul: MEB Yayınları.
- Gültekin, Hasan (2013). "Firdevsî, Şeh-nâme, Şeh-nâmecilik ve Meşâhîr-i İslâm'da Firdevsî". *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science*. 6 (3): 239-261.
- Güngör, Kemal (1956). "Anadolu'da Hızır Geleneği ve Hıdırellez Törenlerine Dair Bir İnceleme". *Türk Etnografya Dergisi*. (52): 56-72.
- Horata, Osman (1991). "XV. Yüzyıl Şairlerinden Cemâlî'nin Hayatı ve Eserleri". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 8 (1-2): 51-83.
- Horata, Osman (1993). "Cemâlî'nin Hümâ ve Hümâyün Mesnevisi". *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*. 7: 281-306.
- Işık, İsa (2013). "Divan Şairinin "Behrâm"a Bakışı Üzerine Düşünceler". *International Journal of Social Science*. 6 (1): 875-888.
- İpek, Mehmet (2022). "*Hızırnâme*" ve "*Hızır ile Kırk Saat*"te Hızır İmgesi. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.
- Karataş, Turan (2001). *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Perşembe Kitapları.
- Kut, Günay (1993). "Cemâlî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cemali> [Erişim Tarihi: 31.05.2023].
- Levend, Ağâh Sırrı (2021). *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Menteş, Seda (2017). "Hüsrev ü Şirin Mesnevisi ve Ferhad ile Şirin Hikâyesi'nin Metinlerarasılık Kuramına Göre İncelenmesi". *The Journal of Turkic Language and Literature Surveys (TULLIS)*. 2 (2): 77-99.
- Onay, Ahmet Talat (2021). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Bilge Kültür-Sanat Yayınları.
- Pala, İskender (2018). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Timurtaş, Faruk (1951). "Fatih Devri Şairlerinden Cemali ve Eserleri". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. 4 (3): 189-213.
- Tökel, Dursun Ali (1998). *Divan Şiirinde Mitolojik ve Efsanevi Şahıslar*. Doktora Tezi. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

Yekbaş, Hakan (2010). "Divan Şiirinde Yunanî Şahsiyetler". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 3 (15): 281-300.

Yıldırım, Nimet (2021). "Zerdüşt Mitolojisi, Doğu Esintileri". *İranoloji, Fars Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. 15: 75-99.